

АБУ УСМОН – ЖОҲИЗ ВА УБАЙДИЙ

Абдуллаев Муҳаммад Ҳамзаевич

Филология фанлари номзоди, доцент Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари университети Араб титли таржима назарияси ва амалиёти кафедраси
muhammadxonhamzayev@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада X асрнинг иккинчи ярими ва XI аср бошларида аббосийлар даврида яшаб ижод этган шоир, файласуф ва фақиҳ Амр ибн Баҳр ал Басрий Жоҳиз ва ўзбек ижодкорлар ҳақида гап кетади. Ҳусусан, Жоҳизнинг аббосийлар билан бўлган муносабати тарихий манбалар асосида очиб берилган.

Калит сўзлар: Ал Жоҳиз, аббосийлар, Бағдод, Ироқ, Ал Масъуди, Мубаррид, ибн Ҳалдун, ибн Қутайба, Ватвот, Ал Хаявон, тарих, шоир, Абул Хасан Ахваш, Луғатнома, Фазоилул атрок, Убайдий, Адабул котиб.

Аннотация. В этой статье упоминается поэт, философ Ал Жаҳиз, живший во второй половине X и начале XI века во времена аббасидов. В нем на основе исторических источников раскрыты отношения Жаҳиз с аббасидами.

Ключевые слова: ал Жаҳиз, аббасийды, Бағдад, Ирақ, ал Масъуди, Мубаррид, ибн Халдун, ибн Қутайба, Ватвот, ал Хаявон, историк, поэт, Абул Хасан Ахваш, Луғат-наме, Фазоил-ул атрок, Убайди, Адабул-л котиб.

Abstract. This article mentions the poet, historian Al Jahiz, who lived in the second half of the 10th and early 11th centuries during the Abbasy. Based on historical sources, it reveals the relationship of Al Jahiz with the Abbasy.

Key words: al Johiz, abbosiyilar, Bagdad, Irak, al Mas'udi, Mubarrid, ibn Haldun, ibn Qutayba, Vatvot, al khayavon, historian, poet, Abul Xasan Akhvash, Lugatnome, Fazoilul atrok, Ubaydi, Adabul kotib.

Ислом миллати тарихида фақат давлат ва салтанат бошлиғи эмас, фақиҳ, шоир, олим, илм-маданият ҳомийси ўлароқ ўчмас из қолдирган Шарқнинг буюк фарзандлари кўп бўлган. Тарихдан маълумки, биринчи ўйғониш даври ва иккинчи ўйғониш даври ҳам Шарқда бўлганлиги инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат.

Убайдий:

Ҳақ неъмапин тўё ебон, тўғри юринг,

Эранлардек кўринғондин маъни сўринг.

Маъни олиб, маънили эл била юриб,

Маънисизлиғ хирманиға ўтлар урунг...

Ҳа, шарқликлар, шоир таъкидлаганидек, соҳиби маъни бўлишган, инсониятга "маънили эл" меърос қолдирган элдир. VIII асрнинг биринчи яrimi (750 м.йил) араб диёрларида ҳокимият улавийлардан аббосийларга ўтгандан сўнг, янги ҳокимият Ироқдаги Бағдод шаҳрини ўзларига давлат маркази қилиб танлайдилар. Бағдод, Басра ва Куфа шаҳарларида маданий ҳаёт анча кенг миқёсда ривож топа бошлайди. Фан ва маданиятнинг барча соҳаларида жонланиш юз бериб, бундай илму фанга бўлган эътибор бошқа ўлкалардаги олимлар диққатини ўзига тортиб, уларнинг кўплари Ироқнинг Бағдод ва Басра шаҳарларига йўл ола бошладилар. Бунда айниқса, қуръоншунослик, ҳадисшунослик, араб тилшунослиги, таржимашунослик ва араб адабий тили ва шеърийатининг гуллаб-яшнашига бўлган эътибор ҳарактерли эди. Араб шеърийат билан даврнинг илму маърифат намояндаларидан Абдулмалик ибн Қориб ибн Алий ибн Асмаъ – Асмаъий (760 – 821 м.й.-- 122 – 216 ҳ.й.) ва аҳли илм ҳомийси- халифа Ҳорун ар – Рашид ўз атрофларида илму фаннинг барча соҳа мутахассисларини аҳл бирлаштирган. Бу шуни кўрсатадики, маданий ҳаётда Қуръон, ҳадис, фикҳ ва шеърийат ғоят муҳим ўрин тутар, адабий ҳаётда турли ижтимоий гуруҳ вакиллари қатнашар, ҳатто, халифа ҳам ўша мажлисга мухлис сифатида қатнашганлиги тарихий манбаларда зикр этилган. Шу тарзда илму фан ва адабиётнинг мислсиз даражада ривожланиши натижасида такрорланмас араб адабий мероси юзага келди. Бу мерос ҳар жиҳатдан шу илм- фан гуллаб яшнаган даврнинг ижтимоий маданий ҳарактеридан келиб чиқиб, ўзига хос омилларни ҳам акс эттиради. Тарихчи Ибн Халдуннинг маълумотида кўра, ўша даврда, яъни Ҳорун ар – Рашид ва унинг ўғли Маъмун замонида илму маърифатнинг раванқ топишига катта эътибор берилган. Бағдод адабий мактабига мансуб бўлган "ادب الكاتب" Адабул котиб" муаллифи ал- Имом ибн Қутайба; الكامل- Комил" асар муаллифи ал- Мубаррид; "البيان والتبيين" ал-Баён ва ат-Табйийн" асари муаллифи Абу Усмон -Жоҳиз ва "النوادر" ан-Наводир" муаллифи, Туркиядаги Диёрбакрда туғилиб ўсган Абу Алий ал-Қолий. Бу тўртта муаллиф ва асарлари ҳақида манбаоарда зикр этилган. Абулҳасан Алий ибн Ҳусан- ал-Масъудий (Саҳобий Абдулло ибн Масъуднинг авлоди.) "الذهب مروج" Марваж уз-заҳаб" тазкирасида қуйидагиларни баён этган: "...мутақаддимийн ва мутааххирийн олимлардан Жоҳиздек олимни кўрмадим. У " -- مفتاح دخول عالم العرب " араб дунёсига кириш калити ".

Абу Усмон Амр ибн Баҳр – Жоҳиз 160 ҳ.-в. 255 ҳ.й.(782 м.)йилда Басрада камбағал оилада таваллуд топади. Рашидудин Ватвот "حداائق السهر في" Ҳадоиқ ус-сеҳр фий дақоиқиш-шеър" асарида, Амр ибн Баҳр пастак бўйли, хунукроқ, хушчақчақ бола бўлганлидан маҳалласидагилар "Жоҳиз" (дўланкўз) деб лақаб қўйишади, лекин оғзидан чиқадиган ҳиқматлар хунуклига соя солиб турарди, деб зикр этади. Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло Амр ибн Баҳрни камситилган лақаб- "жоҳиз" билан илм оламида донг тараттирди. Амр отасидан ёш етим қолади, у мадрасада таълим олиш билан бирга пешиндан кейин, яъни тушдан кейин бозорда нон ва гоҳида балиқ

сотар ва ундан тушган фойда билан рўзгорлари ўтарди. У бозордами ё кўчадами қўлидан ҳеч китобни қўймасди, ҳатто онаси бир неча марталаб танбеҳ берган Баъзи заиф ривоятларга кўра, бир куни Жоҳиз ижодхонасидан чиқиб онасига, оч қолгани ва ундан овқат бўлса беришини сўрайди. Шунда она усти ёпилган товоқ олиб келиб олдиға қўяди ва унга, ол, болам, овқатингга қара, сенга атаб пиширдим дейди. Амр овқат солинган идишни очиб қараса, китоб- дафтар солинган, онасига ҳайратланиб савол назари билан қараганда, она, болам, сенинг овқатинг энди-шу, уйда ҳечвақо қолмабди дейди. Ўша кунлари у "Ҳайавон" китобини тугатган, халифа унга ўша китобдан бир нусха олиб ҳузурига келишини хабарчилари орқали айтирган эди. Жоҳиз қўлёмадан бир нусха кўчириб бериш учун сарой котибига берганди. Онанинг бу муомиласидан таъсирланган шоир кўчирилган нусхани олиб тўғри халифа ҳузурига боради. Халифа катта китобни қўлиға олиб варақлаган бўлади-да, хурсандлигидан шоирга эллик минг динор ҳадя қилади. У катта совға билан уйға, онасининг олдиға қайтади. Бундай воқеалар буюклар ҳаётида учраб турадиган ҳолат. Шоир Убайдий айтганидек, Тангридин агар бўлса лутфу иноят, Бўлғусидурур борча ишим бот кифоят. Жоҳизнинг илму маърифатга бўлган муҳаббати уни кундан кун етук олим сифатида шаклланишиға ёрдам беради. У дастлаб, маҳалласидаги мадрасада, ундан кейин ўз замонасининг машҳур олимлари Аби Убайда, Абдул малик ибн Қариб – ал-Асмаъий ва Ахвашдан таълим олади.. Ўша вақтларда Асмаъий бошчилигида халифа хонадонида илмий мажлислар ўтиб турарди, олимлар суҳбати Жоҳиз учун энг роҳатбахш дамлар бўлган. Жоҳизнинг ҳамма илмда моҳир бўлганлиги асарларида ўз аксини топган. Унинг кўп ва хуб асарларида одам ва олам мавзусига қайта-қайта мурожаат қилади, одоб-ахлоқ, одамлардаги ижобий ва салбий хислат, ҳайвонот оламидаги илоҳий мўъжизалар шеърий ва насрий услубда баён этилган. Шунинг учун асарлари ҳамма замонларда қадрланиб келинган.

Абу Усмон Жоҳиз 360 га яқин асар ёзган, аксарияти муғуллар босқинида талафот кўрган бўлса ҳам, бир неча қисми бизгача етиб келган. Унинг энг машҳур китобларидан "البيان والتبيين" ал-Баён ва ат-табиййн" асарида балоғату фасоҳат илми, ундаги илми баён қисмлари, ҳадислардаги балоғат ва фасоҳат ҳақида фикр юритилади. Бу китоб Мисрда (1333 ҳ.й) шарҳи билан нашр қилинган. "كتاب الحيوان" Китоб ул-ҳайаван" асари эса 1323 ҳ.й Мисрда "Аттақаддум" нашриётида 7 мужаллад шаклида нашр этилган. Яна бир жуда шойеъ бўлган ва бир неча тилларда таржима ҳам қилинган "رسائل الجاحظ" Расоил ул-Жаҳиз" асари 11 мужалладли бўлиб, 1323 ҳижрий йилда Мисрда нашр этилган, ҳар бир жилд бир неча фасллардан ташкил топган. Ушбу қисмлардан бири "في مناقب الترك و عامة جند" Манокит-турк ва омнат жундил хилофат" асари халифанинг туркийоардан қумондон ва вазири Фатҳ ибн Хоқонга бағишлаб ёзилган. Бу асар 1903 м. йилда инглиз шарқшуноси Фон Флутон томонидан Лондонда

нашр этилган бўлиб, бунда туркий аскарларнинг қаҳрамонликлари ва ўзларига хос фазилатлари, халифа қўшинларида ҳизмат асносидаги фидойиликлари, улардаги туркона олийҳиммат феъл-атворлари баён этилган. Жоҳизнинг " فضائل الاتراك -Фазоилул атрок" рисоласи ҳам Мутаваккил Аббосийнинг вазири Фатҳ ибн Ҳоқоннинг илтимос ва таклифига кўра ёзилган. Ушбу китоб муқаддимасида: Бу рисола буюк ёзувчи Абу Усмон Амр ибн Баҳр –ал-Жоҳиз туркий халқларнинг фазилатлари, қаҳрамонликлари ва олийҳимматликлари, исломий беғубор эътиқодлари батафсил баён этилган(таржима). Бу асар тўлиғича Миср "كتاب" "Матбаул-умумий" нашриётида 1898 мел.йили нашр этилган.Унинг " كتاب المعلمين Китоб ул-муаллимийн" асари устоз-шогирд ва таълим олиш усуллари ҳақида фикр юритилган. Бу асар Имоми Зарнужийнинг " تعليم المتعلمين Толиби илмнинг таълим олиш одоблари" асарини эслатади. Биз Имоми Зарнужий Жоҳиз асарларини мутолаа қилиб ва ундан ўз асарида унумли фойдаланган деган тахминдамиз. Шу сингари Алишер Навоийнинг "Муҳокаматул-луғатайн", "Маҳбубул-қулуб", Убайдийнинг номалари -" Ғайратнома", "Шавқнома", "Сабрнома" асарлари ҳам мазкур асар таъсирида ёзилгани эҳтимолдан холи эмас.. Чунки баён усуллари бир-бирига жуда яқин. Бизгача етиб келган Жоҳиз асарларидан катта кутубхона соҳиблари Навоий ва Убайдий қўлларида бўлган ва улар ўз ижодларида ундан унумли фойдаланганлар десак,хато бўлмайди.

Жоҳизнинг ўғитлари " التفكير و الاعتبار Тафаккур ва эътибор" китобидан:

Илмларнинг ҳаммасини ва маъорифни билиш зарур ва шартдир.

Ҳеч бир инсон ёмонлик ёки яхшиликка ўргатилган ҳолда дунёга келмас,ҳаёти давомида воқеъ бўладиган ҳар бир кўнгилсизлик илмсизлик оқибатидан содир бўлур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. لغة نامه، علي اكبر دهخدا تهران-1345 هـ
2. البيان و التبيين الجاحظ –عمر بن بحر، 1333 هـ .
3. معجم الادباء ، الانباري، مصر-2006
4. لسان العرب، مصر-2017
5. عبيدي،حكمة لار، طشكيند – 2021